BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA DARSGA IJOBIY MUNOSABATLARNI SHAKLLANTIRISH

Tursunbayeva Yulduz
Chirchiq davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida darsga ijobiy munosabatni shakllantirish va rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogik-psixologik tadqiqotlar asosida tahlil qilinadi. Darsga munosabat o‘quv motivatsiyasi, xulqiy va hissiy jalb etilish, kognitiv faollik, o‘quvchining mustaqilligi hamda sinfdagi ijtimoiy munosabatlar bilan uzviy bog‘liq hodisa sifatida talqin etiladi. Ilmiy manbalar qiyosiy tahlil qilinib, boshlang‘ich ta’limda qo‘llash mumkin bo‘lgan pedagogik shartlar va darsni tashkil etish bosqichlari tizimlashtiriladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, darsga ijobiy munosabat, o‘quv motivatsiyasi, o‘quvchilarning jalb etilishi, kognitiv faollik, refleksiya, qayta aloqa, o‘zini o‘zi boshqarib o‘qish.

Аннотация

В статье на основе современных психолого-педагогических исследований анализируется формирование и развитие положительного отношения младших школьников к уроку. Отношение к уроку рассматривается как явление, связанное с учебной мотивацией, поведенческой и эмоциональной вовлечённостью, познавательной активностью, самостоятельностью ученика и социальными отношениями в классе. На основе сравнительного анализа научных источников систематизированы педагогические условия и этапы организации урока, применимые в начальном образовании.

Ключевые слова: начальное образование, положительное отношение к уроку, учебная мотивация, вовлечённость учащихся, познавательная активность, рефлексия, обратная связь, саморегулируемое обучение.

Abstract

This article analyzes the development of primary school pupils’ positive attitudes toward lessons through the lens of contemporary educational and psychological research. Attitudes toward lessons are understood as being associated with learning motivation, behavioral and emotional engagement, cognitive participation, learner autonomy, and classroom social relationships. A comparative review of research literature is used to organize pedagogical conditions and lesson-design stages that may be applied in primary education.

Keywords: primary education, positive attitudes toward lessons, learning motivation, student engagement, cognitive participation, reflection, feedback, self-regulated learning.

Kirish

Boshlang‘ich ta’lim bolaning maktab hayotiga moslashuvi, o‘qishga munosabati va o‘quvchi sifatidagi o‘ziga ishonchi shakllanadigan muhim bosqichdir. Aynan shu davrda dars jarayonining qanday tashkil etilishi bolaning bilim olishga qiziqishi, savol berishga tayyorligi, qiyinchiliklarni

yengib o‘tishi va sinfdoshlar bilan hamkorlik qilish tajribasiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli darsga ijobiy munosabatni rivojlantirish boshlang‘ich ta’limning muhim pedagogik vazifalaridan biri hisoblanadi.

Darsga ijobiy munosabatni faqat o‘quvchining quvnoq kayfiyati yoki topshiriqni bajarishi bilan tenglashtirib bo‘lmaydi. U o‘quv faoliyatining ma’nosini anglash, darsda faol qatnashish, o‘z fikrini bildirish, xatodan keyin qayta urinish va o‘z o‘rganishini tahlil qilish kabi belgilar orqali namoyon bo‘ladi. Fredricks, Blumenfeld va Paris o‘quvchilar jalb etilishini xulqiy, hissiy hamda kognitiv o‘lchamlarga ajratib tahlil qilgan [1]. Bu yondashuv darsga munosabatni ko‘p qirrali jarayon sifatida o‘rganish imkonini beradi.

Maqolaning maqsadi — ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida darsga ijobiy munosabatni rivojlantirishga xizmat qiladigan pedagogik omillarni aniqlash va ularni ta’lim amaliyotida qo‘llash bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot metodologiyasi

Maqola nazariy-tahliliy tadqiqot sifatida bajarildi. Asosiy usullar sifatida ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, qiyoslash, umumlashtirish va tushunchalarni tizimlashtirish usullaridan foydalanildi. Tahlilda o‘quvchilarning jalb etilishi, o‘zini o‘zi belgilash nazariyasi, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, o‘zini o‘zi boshqarib o‘qish va shakllantiruvchi qayta aloqa masalalariga bag‘ishlangan ilmiy manbalar tanlandi.

Darsga ijobiy munosabatning mazmuni va tarkibiy qismlari

Darsga ijobiy munosabat — o‘quvchining o‘quv faoliyatiga qiziqishi, unda ishtirok etishga tayyorligi, bilim olishni mazmunli deb qabul qilishi va o‘z imkoniyatlarini rivojlantirishga intilishi bilan bog‘liq munosabatlar majmuasidir. Bu tushuncha o‘quv motivatsiyasi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lsa-da, ular aynan bir xil emas. Motivatsiya o‘quv faoliyatini boshlash va davom ettirishga undovchi sabablarni ifodalasa, munosabat bolaning darsga nisbatan hissiy, xulqiy va kognitiv reaksiyalarini ham qamrab oladi.

Birinchi tarkibiy qism — xulqiy jalb etilish. U darsga qatnashish, topshiriqqa kirishish, vazifani bajarish uchun sa’y-harakat ko‘rsatish va sinf qoidalariga rioya qilishda namoyon bo‘ladi. Ikkinchi qism — hissiy jalb etilish bo‘lib, qiziqish, zavq, o‘zini sinf jamoasining bir qismi sifatida his qilish va o‘rganishga ijobiy munosabatni qamrab oladi. Uchinchi qism — kognitiv jalb etilish: mazmunni chuqur tushunishga intilish, turli strategiyalarni qo‘llash, savol berish va o‘z xatolarini tahlil qilish. Ushbu o‘lchamlar bir-biriga ta’sir qilishi mumkin, lekin har doim ham bir xil darajada namoyon bo‘lmaydi [1].

Shu sababli o‘qituvchi o‘quvchining munosabatini faqat intizom yoki yakuniy baho bilan o‘lchamasligi lozim. Masalan, jim o‘tirgan bola faol fikrlayotgan bo‘lishi ham, topshiriqni tushunmay qolgan bo‘lishi ham mumkin. Aksincha, ko‘p gapirayotgan o‘quvchi har doim ham mazmunni chuqur anglayotganini bildirmaydi. O‘quvchi faoliyatini turli vaziyatlarda kuzatish, savollar berish va uning o‘z fikrini tinglash ancha to‘liq tasavvur beradi.

Ijobiy munosabatni rivojlantiruvchi asosiy pedagogik omillar

O‘quv motivatsiyasi va psixologik ehtiyojlar

O‘quvchining darsga qiziqishi topshiriqning mazmuni, murakkabligi, shaxsiy tajriba bilan bog‘liqligi va muvaffaqiyatga erishish imkoniyati bilan aloqador. O‘zini o‘zi belgilash nazariyasida avtonomiya, kompetentlik va boshqalar bilan aloqadorlik ehtiyojlari ichki motivatsiyani tushuntirishda muhim o‘rin tutadi [2]. Boshlang‘ich sinf sharoitida avtonomiya o‘quvchiga yoshiga mos tanlov berish, kompetentlik topshiriqni bajarish uchun zarur yordam va erishilgan rivojlanishni ko‘rsatish, aloqadorlik esa sinfda hurmat va qo‘llab-quvvatlash muhitini yaratish orqali ta’minlanishi mumkin.

Bu yondashuv o‘quvchilarga barcha vazifalarni o‘zlari belgilashiga imkon berish degani emas. O‘qituvchi ta’lim maqsadlarini saqlagan holda, masalan, topshiriqni bajarish usulini tanlash, javobni rasm yoki og‘zaki izoh orqali taqdim etish, juftlikda yoki mustaqil ishlash kabi cheklangan va maqsadli tanlovlar taklif qilishi mumkin. Shuningdek, rag‘bat faqat sovrin yoki bahoga bog‘lanib qolmasligi, o‘quvchining sa’y-harakati va qo‘llagan strategiyasi haqida aniq qayta aloqa berilishi muhim.

Sinfdagi ijtimoiy munosabatlar va hamkorlik

O‘quvchining darsga munosabatiga o‘qituvchi bilan munosabat, sinfdoshlarning qo‘llab-quvvatlashi va sinfdagi psixologik xavfsizlik ta’sir qilishi mumkin. Rautanen va hammualliflarning boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan olib borgan uch yillik tadqiqoti ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash hamda o‘qishga jalb etilish o‘rtasidagi dinamik aloqalarni tahlil qiladi [3]. Ushbu yo‘nalish o‘quvchining darsdagi ishtirokini faqat individual xususiyatlar bilan emas, balki uning ijtimoiy muhiti bilan birgalikda ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

Juftlikda muhokama, kichik guruhli topshiriq, o‘zaro tushuntirish, savol tuzish va fikrni dalillash kabi usullar bolalarga bilimni muloqot orqali o‘zlashtirish imkonini beradi. Biroq guruhli ishning samarasi faqat o‘quvchilarni guruhlarga ajratish bilan ta’minlanmaydi. Har bir ishtirokchining vazifasi aniq bo‘lishi, o‘zaro tinglash qoidalari kelishib olinishi va har bir bolaning fikr bildirish imkoniyati yaratilishi kerak.

O‘zini o‘zi boshqarib o‘qish va refleksiya

O‘zini o‘zi boshqarib o‘qish maqsad qo‘yish, ishni rejalashtirish, jarayonni kuzatish va natijani baholashni qamrab oladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bu ko‘nikmalarni to‘liq mustaqil amalga oshira olmasligi mumkin; shu sababli o‘qituvchi ularni sodda va muntazam amaliyotlar orqali rivojlantiradi. Masalan, dars boshida “Bugun nimani o‘rganaman?” savoliga javob berish, topshiriq davomida bajarilgan qadamlarni tekshirish va yakunda “Nimani tushundim, nimani yana mashq qilishim kerak?” deb fikrlash foydali bo‘lishi mumkin.

Cunha va hammualliflar sinf o‘qituvchilari tomonidan amalga oshirilgan o‘zini o‘zi boshqarib o‘qish aralashuvini o‘rganib, to‘rtinchi sinf o‘quvchilarining sinfdagi jalb etilishi va psixologik ehtiyojlariga oid natijalarni tahlil qilgan [4]. Ushbu tadqiqot o‘qishni boshqarish ko‘nikmalarini dars amaliyotiga singdirish mumkinligini ko‘rsatadi, lekin uning xulosalarini boshqa maktab va ta’lim tizimlariga tatbiq etishda kontekst va tadqiqot cheklovlarini hisobga olish zarur.

Refleksiya bolaga faqat xatosini ko‘rsatish emas, balki keyingi qadamni aniqlash imkonini beradi. O‘qituvchi “Qaysi usul yordam berdi?”, “Qayerda qiynalding?”, “Keyingi safar nimani boshqacha qilasan?” kabi qisqa savollar bilan o‘quvchining o‘z faoliyatini anglashiga ko‘maklashishi mumkin. Refleksiya o‘quvchilarni bir-biri bilan solishtirishga emas, har bir bolaning shaxsiy rivojlanishini ko‘rishga yo‘naltirilishi lozim.

Shakllantiruvchi baholash va qayta aloqa

Qayta aloqa o‘quvchiga vazifa qanchalik bajarilganini va maqsadga yaqinlashish uchun nima qilish kerakligini tushunishga yordam beradi. Hattie va Timperley qayta aloqaning samarasi uning mazmuni, berilish usuli va o‘quvchi oldidagi vazifaga bog‘liqligini ta’kidlaydi [5]. Umumiy “barakalla” kabi baholash so‘zlari ruhlantirishi mumkin, biroq o‘quvchiga aynan qaysi harakati muvaffaqiyatli bo‘lganini va keyingi qadam nima ekanini aytish ko‘proq yo‘naltiruvchi ahamiyatga ega.

Masalan, “Javobing yaxshi” deyish o‘rniga “Misolni yechishda avval shartni ajratganing to‘g‘ri bo‘ldi; endi hisoblash bosqichini tekshirib ko‘r” kabi fikr bildirish mumkin. Qayta aloqa shaxsga baho berishdan ko‘ra vazifa, jarayon va o‘zini boshqarish usullariga qaratilgani ma’qul. O‘qituvchi uni o‘quvchi tushunadigan tilda va xatoni tuzatish uchun hali imkoniyat mavjud bo‘lgan paytda berishi kerak.

Darsni tashkil etishning amaliy modeli

Ilmiy adabiyotlar tahliliga tayangan holda darsga ijobiy munosabatni qo‘llab-quvvatlash jarayonini o‘zaro bog‘liq bosqichlarda tashkil etish mumkin. Taklif qilinayotgan model tajriba-sinov orqali tekshirilgan tayyor metodika emas, balki mavjud tadqiqotlardan kelib chiqadigan amaliy sxemadir.

Diagnostik kuzatish. O‘qituvchi o‘quvchilarning vazifaga kirishishi, savol berishi, hamkorligi, yordam so‘rashi va qiyinchilikka munosabatini turli darslarda kuzatadi. Bir martalik kuzatuv asosida o‘quvchiga qat’iy tavsif yoki yorliq berilmaydi.

Maqsadni anglatish va qiziqish uyg‘otish. Dars maqsadi sodda tilda tushuntiriladi, yangi mavzu hayotiy misol yoki muammoli savol bilan bog‘lanadi. O‘quvchi vazifani nima uchun bajarayotganini anglaydi.

Faol o‘quv faoliyati. Individual ish, juftlikdagi muhokama, guruhli topshiriq, didaktik o‘yin yoki amaliy kuzatish maqsadga muvofiq tanlanadi. Har bir o‘quvchining faol qatnashishi uchun sharoit yaratiladi.

Moslashtirilgan yordam va qayta aloqa. O‘qituvchi topshiriqni bajarish jarayonida aniq tavsiyalar beradi, kerak bo‘lganda qo‘shimcha ko‘rsatma yoki murakkablik darajasi bo‘yicha tanlov taklif etadi.

Refleksiya va keyingi qadam. Dars yakunida o‘quvchilar nimani o‘rganganini, qaysi strategiya yordam berganini va qaysi jihatni yana mashq qilish kerakligini aniqlaydi.

Natijalar va muhokama

Ilmiy manbalar tahlili darsga ijobiy munosabatni birgina usul bilan shakllantirish mumkin emasligini ko‘rsatadi. O‘quv mazmunining tushunarliligi va ma’noliligi vazifaga kirishishni qo‘llab-

quvvatlashi mumkin; psixologik ehtiyojlarning hisobga olinishi motivatsiyani mustahkamlashga xizmat qiladi; sinfdagi ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash o‘quvchining ishtiroki bilan bog‘liq; refleksiya va aniq qayta aloqa esa o‘z o‘rganishini boshqarishga ko‘maklashadi [1–5].

Mazkur omillarni alohida-alohida qo‘llashdan ko‘ra, darsning maqsadi, mazmuni, faoliyat shakli va baholash usullari bilan muvofiqlashtirish muhim. Masalan, guruhli topshiriq hamkorlikni kuchaytirishi mumkin, biroq aniq rollar belgilanmasa, ayrim o‘quvchilar faoliyatdan chetda qolishi ehtimoli bor. Tanlov berish mustaqillikni qo‘llab-quvvatlaydi, lekin variantlar bolaning yoshi va vazifa maqsadiga mos bo‘lishi kerak. Rag‘bat esa o‘quvchini boshqalar bilan solishtirishga emas, o‘zining avvalgi natijasidan o‘sishini anglashga yo‘naltirilishi lozim.

Tadqiqotlarning turli mamlakatlar, sinflar va metodik sharoitlarda o‘tkazilgani sababli ularning natijalarini barcha ta’lim muhitlariga aynan bir xil ko‘chirish to‘g‘ri emas. Mahalliy maktablarda takliflarni sinash uchun o‘quvchilarning yoshi, fan mazmuni, sinf tarkibi va mavjud resurslar hisobga olinishi zarur. Keyingi empirik tadqiqotlarda tanlanma tavsifi, o‘lchov vositalari, boshlang‘ich va yakuniy ko‘rsatkichlar hamda tahlil usullarini aniq bayon qilish tavsiya etiladi.

Amaliy tavsiyalar

- Dars boshida o‘quv maqsadini va muvaffaqiyat mezonlarini o‘quvchilar tushunadigan tilda tushuntirish.
- Topshiriqlarni o‘quvchilarning yoshi, tayyorgarligi va ehtiyojlariga moslashtirish.
- Juftlik va guruhli ishlarda rollarni belgilash hamda har bir o‘quvchiga ishtirok etish imkonini yaratish.
- Xatolarni uyaltirish vositasi sifatida emas, o‘rganish va qayta urinib ko‘rish imkoniyati sifatida ko‘rsatish.
- Qayta aloqada faqat natijani emas, muvaffaqiyatli strategiya va keyingi qadamni ham ko‘rsatish.
- Dars yakunida qisqa refleksiya savollari yoki o‘zini baholash mezonlaridan foydalanish.
- O‘quvchi munosabatini faqat baho bilan emas, ishtirok, sa’y-harakat, savol berish, hamkorlik va mustaqil strategiyalardan foydalanish kabi belgilar bilan ham kuzatish.
- O‘quvchilarning individual farqlarini, hissiy xavfsizligini va maxfiyligini hurmat qilish.

Xulosa

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida darsga ijobiy munosabatni rivojlantirish motivatsiya, hissiy va kognitiv jalb etilish, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, o‘quvchi mustaqilligi, refleksiya hamda shakllantiruvchi qayta aloqani birlashtiruvchi pedagogik jarayondir. Shu sababli o‘qituvchi darsni faqat ma’lumot yetkazish shaklida emas, balki o‘quvchi faol qatnashadigan, savol beradigan, xatolaridan o‘rganadigan va o‘z rivojlanishini anglaydigan muhit sifatida tashkil etishi lozim.

Maqolada tahlil qilingan ilmiy yondashuvlar darsga ijobiy munosabatni ko‘p o‘lchamli hodisa sifatida ko‘rish, o‘quvchining psixologik ehtiyojlarini hisobga olish, sinfdagi munosabatlarni qo‘llab-quvvatlash va o‘zini o‘zi boshqarib o‘qish ko‘nikmalarini rivojlantirish zarurligini ko‘rsatadi. Taklif etilgan amaliy model nazariy manbalar asosida ishlab chiqilgan bo‘lib, uning samaradorligi haqida qat’iy xulosa chiqarish uchun alohida mahalliy empirik tadqiqotlar talab etiladi.

Kelgusida darsga ijobiy munosabatning aniq ko‘rsatkichlarini ishlab chiqish, turli sinflarda kuzatuv va so‘rov usullarini qo‘llash, boshlang‘ich hamda yakuniy natijalarni qiyoslash va uzoq muddatli o‘zgarishlarni kuzatish muammoning ilmiy asoslangan yechimlarini yanada takomillashtirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Fredricks, J. A., Blumenfeld, P. C., & Paris, A. H. (2004). School engagement: Potential of the concept, state of the evidence. Review of Educational Research, 74(1), 59–109. https://doi.org/10.3102/00346543074001059
2. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. Psychological Inquiry, 11(4), 227–268. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01
3. Rautanen, P., Soini, T., Pietarinen, J., & Pyhältö, K. (2022). Dynamics between perceived social support and study engagement among primary school students: A three-year longitudinal survey. Social Psychology of Education, 25, 1481–1505. https://doi.org/10.1007/s11218-022-09734-2
4. Cunha, J., Martins, J., Peseta, R., & Rosário, P. (2023). A self-regulation intervention conducted by class teachers: Impact on elementary students’ basic psychological needs and classroom engagement. Frontiers in Psychology, 14, 1220536. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1220536
5. Hattie, J., & Timperley, H. (2007). The power of feedback. Review of Educational Research, 77(1), 81–112. https://doi.org/10.3102/003465430298487
6. Vygotskiy L. S. Tafakkur va nutq. – Moskva: Pedagogika, 1982. – 287 b.
7. Zunnunov A. Boshlang‘ich ta’lim didaktikasi va pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019. – 256 b.
8. Markova A. K. O‘quv faoliyatining motivatsiyasi va uni rivojlantirish. – Moskva: Prosveshcheniye, 1990. – 192 b.
9. Deci E. L., Ryan R. M. Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness. – New York: Guilford Press, 2017. – 756 p.
10. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. – London: Routledge, 2009. – 392 p.
11. Black P., Wiliam D. Inside the Black Box: Raising Standards Through Classroom Assessment. – London: GL Assessment, 1998. – 48 p.